

Elio A p i h

K ANALIZI RAPALSKE POGODBE

Rapalska pogodba z dne 12. novembra 1920 je »začasno ukinila mučni jadranski nesporazum«, ki se je začel med Italijo in kraljevino SHS med prvo svetovno vojno in se močno zaostрил po razpadu Avstroogrske. Tako je zapisano v »Italijansko-jugoslovanskih tezah za zgodovinske tekste«, ki jih je izdelala mešana komisija v desetletju 1960—1970.¹ Pogodbo je treba nedvomno vključiti v tisto poglavje zgodovine italijanske zunanje politike in diplomacije, ki se začne s pogajanjem, ki so pripeljala do znanega londonskega pakta (njeni znanilci ali predhodniki so le nekateri dejavniki dotedanje italijanske jadranske politike). Vendar pa smo je ugotovitvijo označili le okvir dogodka, ne pa tudi njegove vsebine, ki jo je pronicljivo opisal že F. Chabod v naslednjih stavkih: »Spomladi leta 1915 se je v zgodovini Italije izpolnilo nekaj novega... Italija je lahko začela tedaj kot velesila izbirati lastno pot.«² Ta dogodek pa je tudi posebnega pomena, nadaljuje Chabod, zaradi D'Annuzijevega vojaškega napada na Reko, ki je dokaz za to, da so bili »jadranski problem in vprašanja zunanje politike elementi, ki bi lahko globoko prizadeli notranji red življenja države.«³ Tradicionalno razmerje med italijansko zunanjo in notranjo politiko je bilo tedaj videti v Italiji tik pred razsulom.

Podoben premislek je bil podlaga za razlago razporeditve v državi SHS, ki je doživela svojo prvo zunanjepolitično preizkušnjo, in je prav tako občutila notranjo napetost. V zgoraj omenjenih »tezah« je namreč zapisano, da so »stranke beograjske vladne koncentracije poskušale kar najhitreje rešiti vprašanje meje, da bi se znebile težkega bremena.«⁴ Treba se je bilo čim prej spopasti z naraščajočimi nacionalnimi in družbenimi konflikti, ki so slabili položaj države, kakor so politični in družbeni konflikti, oteževali položaj Italije. Vse kaže,

¹ Le tesi italo-jugoslave per i testi di storia v *Cultura e scuola*, X, št. 37, Roma, jan.—marec 1971. Opozarjamo na lepo napisane strani G. Spinija o tem dejanju demokratske in historiografske solidarnosti, prim. v *Jugoslavia oggi*. Quaderni di Mondo operaio Roma 1965, str. 82—88.

² F. Chabod, *Considerazioni sulla politica estera dell'Italia dal 1870 al 1952* v *Več avtorjev, Orientamenti per la storia d'Italia nel Risorgimento*, Bari, 1952, str. 49.

³ F. Chabod, *L'Italia contemporanea*, Torino, 1961, str. 25.

⁴ Le tesi..., cit., str. 123—124. G. Spini se spominja, nav. d., str. 87: »Priznam, da sem med potekom našega dela z Jugoslovani spoznal reči, ki jih dotlej nisem vedel... Npr. to, da je bil jugoslovanski umik, ki mu je Sforza pripisoval svoj velik uspeh pri rapalski pogodbi, hkrati posledica pritiska italijanske diplomacije in strahu jugoslovanskih voditeljev pred jugoslovanskimi komunisti, tako da so le-ti raje popustili Italiji, da bi le imeli proste roke za uničenje svojih rdečih sonarodnjakov.«

da so na spremembo italijansko-jugoslovanskih odnosov bolj vplivale notranje razmere v obeh državah in manj spremenjeni mednarodni odnosi, posebej še izguba politične moči, ki jo je utrpela jugoslovanska država zaradi izida koroškega plebiscita in zaradi poraza ameriškega predsednika Wilsona na volitvah.

Metoda neposrednih pogajanj je bila ena najvažnejših točk v politični liniji, ki so jo predlagali demokrati (spomnimo se samo dogodkov, ki so pripeljali do Mirnskega sporazuma spomladi 1918.), zato je vsekakor pomembno dejstvo nova usmeritev h giblivosti stališč do različnih vidikov jadranskega vprašanja in odnosov z Jugoslavijo, ki jo je vpeljala Nittijeva vlada. Spomnimo se samo, koliko truda je veljalo uvajanje ideje takega soočenja in kako je potekala prva diplomacija vladavine »ancien régime«, čeprav ne smemo pozabiti, da se je diplomatska seja 15. maja 1919, ki je bila zamišljena tako, da bi vsaka stran zasedala v svojem prostoru, Američani pa bi kot posredniki med obema... mrzlično tekali iz ene sobe v drugo... toda ne Trumbić ne Orlando nista popustila pri osrednjih točkah. Italijani so se očitno udeležili pogajanj samo zato, da bi lahko s pomočjo Američanov pritiskali na Jugoslovane.⁵ To je bila seveda diplomacija vladavine »ancier régime«, čeprav ne smemo pozabiti, da se je ukvarjala z enim najbolj težavnih problemov sodobne zgodovine, namreč z razmerjem med idejo narodnosti in idejo politične moči v trenutku, ko še nista bila docela razvita temeljna pomembnost in potencialni naboj vprašanja narodnih manjšin.

Novo smer je brez predsodkov, zlasti pa z večjo parlamentarno močjo uvajal Giolitti. Znano je, da je bil Giolittijev prihod na oblast znamenje konca polemike med neutralisti in intervencionisti (bil je znan po tem, da se niti malo ni menil za klavzule londonskega pakta). »Čeprav bo do zbližanja med Giolittijem in desnico prišlo na območju zunanje politike,« tako piše V. Vallauri, »bo desnica... menila, da bi bilo, če bo danuncijska zasedba Reke še dolgo trajala... pametno zahtevati aplikacijo pakta... Politike v tej smeri pa Nitti ne more voditi.«⁶ Vendar pa se je Giolitti pretvarjal, da soglaša s to usmeritvijo in ni odkrito pokazal, kaj misli.⁷ Pač pa je leto kasneje v svojih spomnih zapisal, da je tako ravnal zato, ker je hotel pokazati, da se ne namerava predstaviti Jugoslovanom kot nadaljevalec prejšnjih pogajanj.⁸ Takega ravnanja ne gre povezoovati toliko z njegovimi idealnimi političnimi merili, kolikor z njegovim izrazitim empirizmom, zato Giolittija tudi ni mogoče videti kot »izvrševalca oporoke po vojni nastalih dolgov.«⁹ Zunanjo politiko zadnjega Giolittijevega ministra so razlagalci vedno videli v optiki nacionalistične razprave in nemara niso dovolj poudarili, da je sam (tudi že pred vojno) razumel nacionalno ravnovesje kot te-

⁵ I. Lederer, *La Jugoslavia dalla Conferenza della pace al Trattato di Rapallo*, Milano, 1966 (I. ameriška izdaja 1963), str. 243—244.

⁶ C. Vallauri, *Il ritorno al potere di Giolitti nel 1920* v *Storia e politica*, I, št. 4 in II, št. 2, Milano 1962—63, str. 620, ki citira tudi pričevanje F. Turatija in A. Culi-schioffove, *Carteggio*, vol. IV, Torino 1953, str. 348. Prim. tudi L. Federzoni, *Presagi alla nazione*, Roma, 1925, str. 180.

⁷ Tako v intervjuju v »Tribuni« z dne 28. maja 1920, kot v govoru v zbornici ob predstavitvi njegovega ministrstva (C. Vallauri, nav. d. str. 622 in str. 68).

⁸ G. Giolitti, *Memorie della mia vita*, Milano, 1945, str. 571.

⁹ Tako pravi E. Ragionieri v *Storia d'Italia*, IV, 3, *Dall'unita a oggi*, Torino, 1976, str. 2096, podobno M. Pacor, *Italia e Balcani*, Milano, 1968, str. 68.

melj notranje italijanske stabilnosti, ki je bila potrebna prenove. Giovanni Amendola je 2. oktobra 1920. zaupal: »Danes sem srečal Giolittija... Rekel mi je, da je po njegovem mnenju treba zadevo jadranskega miru čimprej zaključiti, ker zbuja sedanje negotovo stanje v inozemstvu veliko nezaupanja... Ne zanima ga, kaj misli opozicija.«¹⁰ Zapisal pa je, da je verjel v skupni interes obeh narodov, da »vzpostavita in ohranita prijateljske odnose«.¹¹ Vendar je znal dobro oceniti trenutek (sporazumi z Lloydom Georgem in z Millerandom o »evropskem premirju«) in razumno uporabiti možnosti, ki jih je le-ta ponujal; zlasti povečano naklonjenost Francije do Italije spriči uvajanja nemške in habsburške politike vzdrževanja nemira.¹²

Vse to je omogočalo Giolittiju, da je zahteval več, kot je — brez uspeha — terjal Nitti, se pravi mejo na Snežniku. Nemara smemo iz tega sklepati, da mu ni šlo toliko za bahavo uveljavljanje ozemeljskih zahtev, kolikor za uspeh pred nacionalističnim javnim mnenjem in za slabljenje opozicije.¹³ O tem priča Sforzev telegram Giolittiju dne 1. septembra 1920.: »Ni dvoma, da je (Snežnik) vojaško potreben. Bolj važno pa je, da je to ime prodrlo v javno mnenje. Rešitev s Snežnikom bi bila dobra rešitev. Če že, popustite raje druge.«¹⁴

Vallauri ima prav, ko pravi, da »pomeni izbor Sforza (za zunanjega ministra) ... zlasti poskus premagati razmejivne težave, da bi lahko usmerili vse moči dežele v notranjo prenovo«.¹⁵ Sforza je bil znan po tem, da je imel odlične odnose s srbskimi politiki in da je bil usmerjen k politiki sporazumevanja z Jugoslovani, pri čemer so bili njegovi predlogi skoraj poročstvo. Bil pa je človek, v katerega kulturni fiziognomiji se je jasno odražal vpliv Mazzinija in risorgimenta, ki se je odkrito skliceval na terjatve demokratičnega intervencionizma, jadranskega ravnovesja in pomirjenja ter na zahteve narodnostne politike, in se je imel za predstavnika nove smeri v italijanski politiki. Prav zaradi teh lastnosti ga je Nitti povišal v senatorja in podsekretarja v zunanji politiki, čeprav mu ni mogel dati resnične vloge.¹⁶ Vendar Sforza te vloge ni samo privzel, marveč se je z njo tudi nemudoma poistovetil. Tako je 15. 6. 1920., ko je dobil ponudbo, da bi postal minister, zabeležil v svoj dnevnik pogovor z Giolittijem: »Če delite Tittonijevo mnenje, da je treba jadransko vprašanje rešiti, vas opozarjam, da ga nameravam šele ustvariti.« Giolitti je odgovoril: »Še bolje, če boste le mogli.«¹⁷ Ob odprtju kongresa združenj Zveze narodov v Milanu 12. oktobra 1920., je svojo misel pojasnil takole: »V prejšnjem stoletju smo bili mi zastavonoše teorije nacionalnosti... Če bodo jutri nekatere bogate države... ne zavedajoč se, koliko je njihovo blagostanje povezano z blagostanjem vseh, ... poskušale ustvariti kasto v razmerju do drugih držav, ki naj bi bile proletarske, Zveza

¹⁰ L. Albertini, *Epistolario*, vol. III, Milano, 1968, str. 1430.

¹¹ G. Giolitti, *Memorie...* itd., cit., str. 571.

¹² Prim. G. Paresce, *Italia e Jugoslavia dal 1915 al 1929*, Firenze, 1935, str. 180.

¹³ Tako tudi I. Lederer, nav. d., str. 350—351.

¹⁴ Dalle carte di G. Giolitti. *Quarant'anni di politica italiana*, vol. III., Milano, 1962, str. 283.

¹⁵ C. Vallauri, nav. d., str. 68.

¹⁶ M. G. Melchioni, *La politica estera di C. Sforza nel 1919—21* v *Rivista di studi politici internazionali*, XXXVI, št. 4, Firenze, okt. 1969, str. 541—554.

¹⁷ C. Sforza, *Dalle pagine del diario. Il periodo prefascista* v *Nuova Antologia*, vol. 501—502, Roma, 1967—68, str. 53.

narodov ne bo več varna.«¹⁸ Več kot dvajset let kasneje (njegov spomin je verjetno sčasoma pomešal to misel z bolj utopičnimi) je razložil, da je »bila tista pogodba v mojem duhu komaj prvi del daljše in bolj obsežne zamisli, ki bi se kasneje dopolnila ne le s Trstom in Reko, svobodnima pristaniščema za ustrezno zaledje, marveč z vse bolj zaupnimi dogovori med narodoma, katerih proizvodnja se dopolnjuje bolje kot pri vseh drugih narodih Evrope, dogovori, ki bi jih slednjič nujno moral kronati pristop jugoslovanske Bolgarije h kakršnikoli obliki federacije s Srbi, Hrvati in Slovenci, kar bi edino omogočilo deprovincializacijo teh nadarjenih narodov, ... da bi na ta način dobili dragocena okna proti trem morjem.«¹⁹

Mislil je tudi, in tega ni prikrival, da bo prinesel razvoj nacionalne politike njegovi deželi številne resnične prednosti. V zvezi s tem je 20. avgusta 1920 zapisal naslednje: »Dopoldne z Giolittijem ... Balkan mora postati naša prava kolonija, ki pa jo bomo obravnavali kot enakopravno. Giolitti je bil včeraj prevzet, danes pa očaran.«²⁰

Vse to pomeni, da ima prav Melchionnijeva, ko poudarja »evropsko« vsebino Sforzovega projekta: »Izkoristili priložnosti, ki sta jih ustvarila razpad habsburške monarhije in zaton Rusije, in se vključiti v proces reorganizacije podonavsko balkanskega sveta ter z vzajemno podporo proti nadaljnemu neodvrtljivemu nemškemu pritisku ustvariti novo mednarodno silo Italije.«²¹ Sforzova smer, ki jo je sprejel Giolitti, postane očitna z naslednjimi dejstvi: »Sporazum z Ankaro za spraznitev Adalije; sporazum z vlado v Tirani ... italijansko-jugoslovanska pogodba ... Pripravljenost priznati v vsej njihovi pristnosti nove sile, ki so se vzdignile iz ravsula Avstro-Ogrske in otomanskega cesarstva, pripravljenost ustvariti okoliščine za koristno sodelovanje ... Odločitev o opustitvi ideje o mandatu za Albanijo je ustrezala novim interesom Italije, ki je morala slednjič pred jugoslovansko državo dati prednost ... širšemu in močnejšemu organizmu.«²²

V teh načrtih Giolittija in Sforza najdemo razlago diplomatskega mehanizma, s katerim je italijanska vlada ugodno rešila sporno vprašanje, to je izmienična uporaba pritiska in prepričevanja pri pogovorih z državo SHS. »Jugoslovansko-italijanske teze« omenjajo »pogajanja za razdelitev avstroogrške trgovske mornarice, diplomatsko podporo Avstrijcem in Romunom, D'Annunzijeve stike s hrvaškimi separatisti« kot osnovo in orodje pritiska.²³ V Sforzovem dnevniku je na kratko opisano srečanje s Trumbičem z dne 17. julija 1920: »Brez okolišenja mu povem, da se bom pogajal velikodušno, ker želim, da bi postali zaupni zavezniki; če pa z njegove strani ne bo razumevanja, bom naredil enostranski

¹⁸ C. Sforza, *La pace adriatica. Discorsi pronunciati*, Roma, 1921; Sforza nadaljuje s citiranjem pesnika Giustija in njegove prerokbe prijateljstva med Italijani in Hrvati. Prav tak koncept ima C. Sforza v *Pensiero e azione di una politica estera italiana*, Bari, 1924, str. 8.

¹⁹ Uvod v delu Sator, *La Venezia Giulia*, Roma 1945, str. 10.

²⁰ C. Sforza, *Dalle pagine del diario ...*, cit., str. 59.

²¹ M. G. Melchionni, cit., str. 549.

²² Prav tam, str. 552—555.

²³ *Le Tesi ...*, str. 128—129. V zvezi z razdelitvijo po tonaži pravi Lederer, bi »na 797 000 ton dobila Jugoslavija 117 000 ... Položaj ni bil tako rožnat, kot je bil predviden v Trumbič-Crespijevem obrazcu, in to zlasti zaradi menjave lastništva ... ter velikih italijanskih nakupov pomorskih akcij.« (Nav. d., str. 341).

mir, določil prave meje Italije in obdržal Šibenik kot zalog... Otrpnil je med veseljem in strahom.«²⁴ Toda ti dejavniki med pogajanjmi niso bili bistveni, marveč le posredno nakazani.²⁵ Dvogovor z Beogradom je bil v celoti podprt; s premišljeno diplomatsko akcijo, se pravi z organiziranim sistemom pritiska, ki je vključeval tudi Prago (kjer je bil Sforzu naklonjen predsednik sveta Vlastimil Tuszar),²⁶ vendar je potekal pretežno prek Londona in Pariza, dveh močnih oporišč, ki ju je vnaprej pripravil Giolitti. Ta Giolittijeva akcija je znana in dokumentirana, zato lahko tu navedemo samo brzojavko, ki jo je dne 31. oktobra — tik pred pogajanjmi — poslal ambasadorjema v teh dveh prestolnicah: »Zanašam se na visoko avtoriteto V. E., da bo z vso resnostjo predložil vaši vladi, da bi z njenim takojšnjim in učinkovitim pritiskom na Beograd veliko pripomogla ne le k odstranitvi vzrokov za zaskrbljenost v Evropi, marveč tudi k razpršitvi... sledov nesporazumov, ki so vznemirili italijansko javno mnenje.«²⁷ Čeprav nejasna, je zanimiva Sforzova trditev, da ni skušal spodbujati vmešavanja in pritiskov drugih sil na državo SHS: »Po več letih nepremišljenega fašističnega obrekovanja Francije in Velike Britanije sem dolžan povedati, da sta obe vladi poskušali pokazati Beogradu, da bi bil odpor Jugoslavije do mojih sprejemljivih predlogov slabo sprejet, in da sta to storili na lastno pobudo, ne da bi od njihju kaj takega zahteval.«²⁸ Dve leti kasneje pa je priznal, kako je bilo »naše najmočnejše orožje, da sta prišli prijateljski vladi do prepričanja, da je nastopil čas naše zmernosti in stanovitnosti.«²⁹ Angleško-francoski pritiski na Beograd so se ponavljali in krepili; naj navedemo izjavo, ki je v tem pogledu zelo značilna in nazorna: »Tik pred odhodom Simplon ekspresa iz Beograda je diplomatski predstavnik Francije... stopil na vlak, da bi razložil Trumbiću, kako zelo je potrebno, da se Jugoslovani sporazumejo s Sforzom... (in da) Francozi podpirajo italijanske zahteve... Ko je vlak odpeljal, je Trumbić o

²⁴ C. Sforza, *Dalle pagine del diario...*, cit. str. 58; Prim. o tem pogovoru tudi C. Sforza, *Jugoslavia. Storia e ricordi*, Milano-Roma, 1948, str. 159—160.

²⁵ S tem je nekoliko prekoračil meje zanimivega »posredovanja«, ki ga je domnevno izvajal na lastno pobudo, čeprav je dobil splošno podporo vlade, ki mu jo je poskušal posredovati finančnik G. Volpi, ki je že dlje časa deloval v balkanskem okolju. Baje je predlagal kompromis, po katerem naj bi »Italija dobila od Jugoslavije linijo Snežnik, vendar le v zakup za 99 let« in Sforza mu je odgovoril, da »naj se vzame v zakup kakšna poslovna ugodnost, ne pa domovinska meja«. (C. Sforza, *Jugoslavia...*, cit., str. 167). Prim. še S. Romano, »G. Volpi«, Milano, 1979, str. 70—71, ki brani Volpijevo »umirjenost«, ...ki jo diktira... »starosvetni trgovski občutek za mero,« in I. Ledererja, cit., str. 343, ki omenja neobjavljen Trumbićev govor o pobudi, v kateri pa ni omenjen zakup, ki mu očitno tudi v Beogradu niso dajali teže. Vendar ni bilo prvič, da so se v jadranskih pogajanjih, kljub ozračju politične posvečenosti, dotaknili tudi takih tehničnih vprašanj; prim. še A. Tamaro v »Politica«, 30. 11. 1920.

²⁶ C. Sforza, *Dalle pagine del diario...*, cit., 2. 8. 1920, str. 59; M. G. Melchionni, nav. d., str. 558.

²⁷ C. Sforza, *Pensiero e azione...*, str. 132—133. Za pričanje o teh pritiskih navaja M. G. Melchionnija, nav. d., str. 562 spomine francoskega poslanika: F. Charles-Roux, *Une grande ambassade à Rome*, Paris, 1961, str. 136—137.

²⁸ C. Sforza, *L'Italia del 1914 al 1944 quale io la vidi*, Roma, 1945, str. 96; tudi v *Jugoslavia...*, cit., str. 170—171, je objavljeno Sforzovo pismo Churchillu z dne 12. 3. 1945, v katerem piše: »Ko me je lord Curzon še pred rapalskimi pogajanjmi vprašal, če želim, da bi britanska vlada pritislila na Beograd, sem mu odgovoril... da ne želim pritiskov.«

²⁹ C. Sforza, *Jugoslavia...*, cit., str. 166.

tem pogovoru obvestil Vesniča in ta mu je povedal, da mu je prav to jutro angleški poslanik... prebral brzojavko iz Londona s podobno vsebino.«³⁰

Hkrati z diplomatsko akcijo sta Giolitti in Sforza vodila vzporedno politično akcijo za organizacijo notranjega soglasja k njenemu načrtu o sporazumu, ki je bil kljub vsemu le kompromis za večji del italijanskega javnega mnenja. Opozicija je podpirala nacionaliste in »salandrovce« in je bila prisotna v industrijskem svetu in v oboroženih silah. Renzo De Felice zatrjuje, da je »v tretji dekadi oktobra za trenutek kazalo, da se bodo njene spletke posrečile. Dne 24. oktobra so bili vsi prefekti jadranske obale... opozorjeni na nevarnost izkrcanja reških legionarjev.«³¹ Sicer pa ta opozicija v svoji celoti ni bila resnična institucionalna nevarnost. Sidney Sonnino, podpisnik in velik zagovornik londonskega pakta, se je omejil na izjavo o zavrnitvi in je Sforzu dejal: »Dobra politika ni v tem, da čim hitreje rešite in končate vsa težavna vprašanja... ,marveč je treba doseči dobre rešitve in včasih pustiti vprašanja raje nerešena... kot da bi popustili... Docela brezumno pa je, če si utvarjate, da boste s koncesijami... kdajkoli prišli do pravega in trajnega sporazuma... Jugoslavija je združena samo zato, ker je v očitnem in ostrem nesoglasju z Italijo.« To je bila teza o Jugoslaviji kot o novem »zgodovinskem sovražniku« Italije in nanjo je Sforza z diplomatsko dvoumnostjo odgovoril tako, da je bilo mogoče nemoteno zaključiti pogovor: »Priznam. Nemara bomo pa lahko prav s sporazumom in z mirom dosegli, da bo Jugoslavija razpadla.«³² V tem času je za odnose med večino in opozicijo postal pomembna osebnost Benito Mussolini, ki tedaj sicer ni bil odločujoča oseba italijanske politike, vendar bi mogel predstavljati važno oporo za rušitveno ali celo vstajniško akcijo D'Annunzijevih pristašev. Na sestanku fašističnega »Consiglio nazionale dei Fasci di combattimento« v Milanu 10. oktobra je Mussolini predstavil dnevni red, s katerim je »če bi prišlo do krivičnih odpovedi«, obrambo deželnih meja zaupal »Gabrielu D'Annunziju, Millu, njunim četam in fašistom vse Italije.«³³

V razlagi vprašanja, zakaj je bodoči 'duce' sprejel rapalsko pogodbo, je pogosto govoril o izrecnem podkupovanju, ki naj bi ga opravil Giolitti, vendar je 'škandalski' vidik vprašanja tu drugotnega pomena.³⁴ Giolitti je zmeraj vodil politiko, po kateri je prevzemal od opozicije vse, kar se mu je zdelo uporabno (Sforza se je v tem smislu pogovoril z Mussolinijem in naletel pri njem na veliko razumevanja),³⁵ in po besedah G. Rumija je bil Mussolini v zunanji politiki kompromisar, ker je »brez predsodkov zavestno sprejel novi položaj, ki je nastal po

³⁰ I. Lederer, cit., str. 350.

³¹ R. De Felice, *Mussolini il rivoluzionario*, Torino, 1965, str. 637.

³² S. Sonnino, *Diario 1916—1922*, Bari, 1972, str. 359, 23. 8. 1920. Glej tudi Sforzino inačico v *Dalle pagine del diario...*, cit., str. 59, ki temu ne ugovarja, marveč obtožuje Sonnina »dalmatomanije«, kakor je to označil Salvemini.

³³ R. De Felice, *Mussolini il rivoluzionario*, cit., p. 635.

³⁴ Trditev izhaja od A. Tasca, *Nascita e avvento del fascismo*, Firenze, 1950, str. 191, št. 7; za pričanja v tej zvezi prim. še L. Salvatorelli, *Il fascismo nella politica internazionale*, Modena, 1946, str. 56; N. Valeri, *La marcia su Roma*, v *Fascismo e anti-fascismo. Lezioni e testimonianze*, Milano, 1962, str. 110; E. Di Nolfo, *Mussolini e la politica estera italiana (1919—1933)*, Padova, 1960, str. 22.

³⁵ Pogovor je potekal 16. okt.: »Prepričan je v ustreznost moje rešitve jadranskega vprašanja, taka vizija prihodnosti mu je celo zelo všeč; njegovi redki, nedosledni zadržki se mi zdijo samo prevejanost,« prim. v G. Rumi, *Alle origini della politica estera fascista*, Bari, 1968, str. 101.

vojni.«³⁶ Ta Mussolinijev preobrat ni nepomemben za dogodke, ki so mu prinesli politični uspeh, in je razumljiva posledica njegovega ravnanja, povezanega z Rapallom, oziroma cena zanj.

Tako je italijanska delegacija v Rapallu, ki je nastopala pod pokroviteljstvom politično okrepljene vlade in s pozicije popolne prevlade na mednarodni diplomatski ravni, z lahkoto pobrala sadove politike, ki jo lahko označimo kot politiko »palice in korenčka«. 8. novembra je Sforza takole poročal Giolittiju: »Potem je govoril Bonomi in poudaril obrambni značaj vzhodne meje, kakršno smo zahtevali... Obzirno, vendar jasno je namigoval na notranji in zunanji položaj, ki terja in omogoča rešitev problema z naše strani, če bi prišlo do neuspeha, pa pogajanja. Na Jugoslovane je očitno naredil velik vtis.«³⁷ Dobra tri leta kasneje je Sforza opisal Giolittiju ozračje pogajanja: »Jugoslovani so bili v Rapallu že na robu obupa; Vesniću so grozili s smrtjo; trepetal je, bil je bolan... S soglasjem sosedov smo spremenili v Italijane pol milijona Jugoslovanov in dosegli posebne privilegije za nekaj tisoč Italijanov, ki so ostali v Dalmaciji. Vesnić in njegovi sodelavci so od mene ostro zahtevali, naj dam določena kulturna poroštva za Slovane v Italiji. Odločno sem odklonil. Dejal sem, da nove države morejo in morajo dajati poroštva, tako velika sila kot je Italija, pa jamči že s svojo civilizacijo in strpnostjo. (Kako zelo sem se motil! Vendar je bila to srečna zmeta).«³⁸

Tudi drugi številni spomini Carla Sforza na te čase so polni vznesenih opazk. Tako je zapisal v svoj dnevnik: »Zvečer... sem zadržal Trumbića. Rekel sem mu, da lahko njihova upornost pahne njegovo deželo v propad. ,Albanija, Madžarska, Črna gora, Habsburg — vse lahko postane orožje zoper vas. Italija pa je varna. Bi radi zaradi Snežnika, kjer ni žive duše, zapravili italijansko-slovenske perspektive? Nikar! Vi ste pogumni na bojišču, a strahopetni v političnih odločitvah. Mar ne tvegam jaz svoje popularnosti in nemara tudi življenja, da bi služil Italiji? Vi pa ste strahopetci.« Trumbić ni odgovoril. Pretresen mi je stisnil roko in odšel s solzami v očeh. Mislim, da je razumel in da sem zmagal.«³⁹ Dvajset let kasneje je v spominih na Rapallo priznal: »Dobro sem vedel, da je Italija v Rapallu zlorabila zmago. Giolitti pa je šel še dlje, ko mi je rekel: ,To je terna pri loteriji.«⁴⁰ M. G. Melchionnija je kasneje našla besedilo, prepisano z magnetofonskega traku, ki so ga posneli 10. novembra v vili Spinola v Rapallu. Trumbić je ob tej priložnosti baje rekel: »Zapomnili si bomo, da se je vojna začela s sovražnim ultimatom Srbiji in da se končuje z ultimatom zaveznika Srbije.«⁴¹ To je mozaik pričevanj, ki jih je mogoče oceniti in razumeti

³⁶ G. Rumi, nav. d., str. 80—81.

³⁷ Dalle carte di G. Giolitti..., cit., vol. III, str. 289.

³⁸ Prav tam, str. 397.

³⁹ C. Sforza, Dalle pagine del diario..., cit., str. 60—61, 9. 11. 1920. Po nekem Trumbićevem zapisku je Sforza rekel drugače: »Pri svojem edinem sinu vam prisežem: če bi prišel domov brez Snežnika... ne bi ostal živ niti ure več«, (v I. Lederer, nav. d., str. 352). Manj je verjetno, kar je Sforza zatrjeval 1944., da je namreč rekel tudi, da »bomo čez dvajset let morali skupaj braniti pred neizogibno nemško agresijo mi Trst in Pulo in vi Zagreb in Ljubljano« (prim. C. Sforza, L'Italia del 1914 al 1944..., cit., str. 168).

⁴⁰ C. Sforza, L'Italia e la pace europea v Politica estera, I, št. 6, Salerno, 1944, str. 6.

⁴¹ M. G. Melchionni, nav. d., str. 564; ta izpad ocenjuje a. kot »zanesen in napihnjen«.

na različne načine. Vendar pa vsa potrjujejo podatek, da pogodba za jugoslovansko delegacijo, ki skorajda ni imela nobene možnosti, ni pomenila nič drugega kot težko mednarodno obveznost, ki ni imela nič skupnega z moralno politično perspektivo, v katero jo je skušal uvrstiti Sforza.

Kako je torej mogel Sforza znova in znova zatrjevati, da pri teh pogajanjih niso uporabili nasilja? To si nemara lahko pojasnimo z naslednjim stavkom iz njegovih spominov, ko je menda rekel: »Bodite prepričani, da kljub svoji vojaški premoči ne bomo uporabili ne pritiska ne sile; če se ne boste sporazumeli, ... bom enostransko naznanil svetu, kje so naše meje. ... Noben sestanek po prvi vojni ni bil bolj ljubezniv in pošten.«⁴² Izključitev nasilja se torej nanaša samo na možnost vojaške akcije takega tipa, kakršne so tedaj uprizarjale druge velesile, akcije, ki bi prišla v poštev kvečjemu za obrambne namene, saj je italijanska vojska, v posmeh Rapallu, že zasedla sporna ozemlja.

Uporno Sforzovo poudarjanje ozračja sproščenosti pri pogajanjih si lahko razložimo tudi z njegovo željo, da bi poudaril pomembnost popolnoma politične vsebine pogodbe, se pravi pomiritev dveh narodov ob Jadranu in uvedbo novega tipa italijanske prisotnosti v balkansko podonavskem svetu. Pogosto pozabljam na »antihabsburško konvencijo«, ki je bila podpisana skupaj s to pogodbo in katere sedmi člen »vzpostavlja zvezo s češkoslovaško-jugoslovanskim sporazumom z dne 14. avgusta in vključuje Italijo, ne da bi jo obvezoval, v kompleks sedanjih in prihodnjih sporazumov med novimi narodi.«⁴³ Ko je vlada predstavila parlamentu načrt zakona za odobritev pogodbe, je osvetlila tudi njegovo osnovno sporočilo, češ da med drugim »potrjuje propad avstrogrske monarhije, iz katerega poganjajo obetavne mladike — nove nacionalne države, ki jih pozdravljamo z globoko simpatijo ... katere namen je pripraviti plodno polje za zaupno sodelovanje med narodoma.«⁴⁴

Že štiri leta kasneje, ko je Sforza objavil besedila o svojem imenovanju za zunanjega ministra, je priznal, da so sprejeli »politični duh prijateljstva« v parlamentarni razpravi samo Salvemini in Treves ter z druge veje zbornice senator Ruffini, medtem ko so drugi govorniki priznali, da pristajajo na pogodbo zlasti zaradi trenutne potrebe ... in da se ne odpovedujejo iredentističnemu duhu.«⁴⁵ Vsebinsko najbolj bogat je bil govor Salveminija, ki je bil dolga leta najbolj vnet pristaš demokratičnega intervencionizma. Takole pravi: »Metoda za doseg miru je bila v tem primeru prav toliko pomembna kot mir ... v zvezi s tem mirom sta si še vedno navzkriž ... nacionalistična in demokratična duša.«⁴⁶ Salvemini dotlej še ni nikoli kazal tako vročega odobravanja za nobeno Giolittijevo politično pobudo, zato se je s to pohvalo zapletel v protislovje, ko je po besedah M. L. Salvadorija »mirovno omizje v celoti priznalo socialistično analizo imperialističnih nasprotij.«⁴⁷ Tudi socialist Treves ni pozabil poudariti vloge volje

⁴² C. Sforza, *Pensiero e azione* ... , cit.

⁴³ M. G. Melchionni, nav. d., str. 559.

⁴⁴ C. Sforza, *Pensiero e azione* ... , cit., str. 180.

⁴⁵ Prav tam, str. 181.

⁴⁶ G. Salvemini, *Dalla guerra mondiale alla dittatura*, (Opere, III, 2), Milano, 1964, str. 635—636 in 637 i. sl.

⁴⁷ M. L. Salvadori, »G. Salvemini«, Torino, 1936, str. 118; za natančno analizo teh nasprotij je treba opozoriti na G. Tofanija, ki je nenehno prekinjal Salveminijev parlamentarni poseg (»Dalla guerra mondiale ...«, cit., str. 642—643); to je bil industrialcec iz Ascoli Picena in je zastopal nekatere sovražno razpložene industrialce do rapalske rešitve.

proletariata, ko je v obeh deželah odločno zahteval mir; menil je, da sme govoriti o »prvi povojni pogodbi, ki nekako zanika vojno, ker z dejanjem dokazuje, da so v svobodnem dogovarjanju . . . rešljiva in sprejemljiva tudi najtežja oze-
meljska vprašanja.«⁴⁸

Naj jih že sodimo kakorkoli, to so bile splošne ocene, ki pa so naletele večinoma na nerazumevanje ali celo na prejudicirano zavrnitev. Parlamentarna razprava se je osredotočila na omenjena vprašanja, na etnične manjšine, na strateška vprašanja in na odnose z novo jadransko državo, zato je ostal Sforza skoraj popolnoma osamljen, ko je branil svojo idealno perspektivo, čeprav je to počel zelo sugestivno. (»Že res, da smo dobili vojno . . . vendar le zato, da bomo postali nekakšna nova Avstrija na obalah Jadrana.«) Krivična rešitev problema manjšin, ki so jim odrekli vsakršno ustavno poroštvo, je bila v nebo vpjoča, zato je sam Salvemini predložil dopolnilno resolucijo, kakršne so predložili tudi socialisti in drugi.⁴⁹ Nekateri, kot npr. poslanec Luigi Luzzati, so odklonili, da bi zavzeli stališče. (»Nisem vedel, da se želijo Francozi, živeči v Valle D'Aosta, priključiti svoji domovini.«) Ni pa se mogla izogniti izjavi vlada, da ne bi že na začetku postavila na laž svoje linije odprtosti do jugoslovanske države. Vendar je bilo to vprašanje za vlado načelne narave, že vnaprej postavljeno in rešeno, povezano s potegovanjem za *status* »velesile«, ki ni bil več vprašljiv in ki si ga je Italija formalno pridobila na mirovni konferenci. Zaradi večje jasnosti bomo uporabili opis nekega francoskega učenjaka: ko je »mirovna konferenca načela vprašanje zaščite manjšin . . . velesile niso verjele, da bodo morale sprejeti splošitev načel, ki so jih nameravale vsiliti najmanj pomembnim državam. To pojasnjuje dejstvo, da Italija ni podpisala nobene pogodbe za zaščito manjšin, ki jih je priključila.«⁵⁰ To je najbolj dosledna točka v praksi italijanskih vlad v tem obdobju. Minister Tittoni je 27. oktobra 1919 v parlamentu izjavil naslednje: »Italija kot velesila ni v nikakršni obliki obvezna izpolnjevati teh pogojev (o ravnanju z manjšinami) . . . Prebivalstvo mora vedeti, da nam je vsaka misel na pritisk ali raznarodovanje tuja.« Na pomanjkljivosti Rapalla je torej Giolitti odgovoril z izjavo o dobrih namerah, ne da bi uradno prevzel kakršnokoli obveznost: »Italija je celo tujcem zmeraj dajala vso svobodo. Jasno je, da je bomo dali še več tistim, ki bodo postali italijanski državljani.«⁵¹ Sforza ni mogel iti dlje s svojimi zagotovili o dobrih namenih, pa je vendarle znal razviti to temo še s perspektivami, ki so ustrezale tradiciji italijanske demokratične misli glede odnosov med Italijani in Slovani na Jadranu, ki sta jih razvila Valussi in Tommaseo, in sicer z navodili za usklajitev priznanih načel nedotakljivosti popolne suverenosti in z zahtevami po priznanju naravnih pravic novih prebivalcev na severovzhodu Italije. Sforza je v senatu povedal naslednje: »Kar zadeva naše nove obmejne pokrajine ne smeta ne Italija ne SHS pozabiti, da gre za ozemlja, ki so pripadala skupnemu avstro-ogrskem telesu, in so torej namenjena za vzpostavitev medsebojnih vezi za

⁴⁸ C. Sforza, *Pensiero e azione* . . . , cit., str. 181—182.

⁴⁹ Lahko jih dobimo tudi pri F. Salata, *Per le nuove provincie e per l'Italia*, Roma, 1922, str. 253 i. sl.

⁵⁰ P. Jaquin, *La question des minorités entre l'Italie et la Yougoslavie*, Roma, 1922, str. 253 i. sl.

⁵¹ G. Giolitti, *Discorsi parlamentari*, vol. IV., Roma, 1956, str. 1803. Slednjič je sprejel resolucijo z naslednjo vsebino: »Zbornica . . . je prepričana, da bo etnična manjšina . . . dobila pooblastila itd. . . .«

obče, ne le ekonomske, marveč tudi politične koristi.«⁵² Dnevniku *Il Messaggero* pa je pojasnil, da je »Italijanom, ki bodo ostali v sosednji državi, in Slovanom, ki bodo postali italijanski državljani, zaupana plemenita naloga: pripomoči k moralni in ekonomski zaupljivosti med obema narodoma.«⁵³ Čeprav je misel zaradi pomanjkanja institucionalne podlage utopična, jo smemo razumeti kot predhodnico teorije funkcije meje, ki je bila razvita več desetletij kasneje. Po drugi svetovni vojni je Sforza to misel povzel in zapisal: »Priznam, da sem se obotavljal vključiti v naše zahteve Zadar... Zadar bi lahko nekega dne postal nadnacionalna zveza... takrat sem mislil tako kot zdaj: da bi bile namreč potrebne manjše oaze, ki bi jih uporabili za razbijanje preveč neprepustnih nacionalnih blokov.«⁵⁴ Iredentistom je predočil vlogo, ki jo je imela Avstrija s podpihovanjem lokalističnih nasprotij in nerazumevanja.«⁵⁵

Obravnavava novega položaja Italije na Jadranu in misel nacionalistične opozicije je prišla najbolj do izraza v govoru Luigija Federzonija. V svoji kritiki, v izrazih nezaupanja in obžalovanja je Federzoni izhajal iz koncepcije »močne države«, ki je vsebovala zaničevanje, ne le politično, do vsake drugačne države: »Jugoslavija je bila v takem položaju, da bi vojno vedno dobila; če bi namreč zmagale centralne sile, bi zmagala kot Hrvaška in Slovenija.«

Dalmacijo, »deželo z nedvoumno višjo omiko«, smo odstopili in izbira državljanstva dovoljuje Italijanom z onstran meje kvečjemu to, »da postanejo tuji v lastni domovini.«⁵⁶ Federzoni je eden redkih, ki so opozorili na evropski okvir, v katerem je bila sklenjena pogodba, hkrati pa so odrekli evropsko funkcijo jugoslovanski državi, ki je bila menda v bistvu »imperialistična« in »dvomljive ozemeljske celovitosti.« Iz neskladnosti tega in Sforzovega programa se ni mogel roditi konkreten dialog.

V zbornici je bilo za pogodbo 212 glasov, 40 je bilo vzdržanih (socialistična skupina), 15 jih je bilo proti (4 nacionalistični, 8 desnih liberalcev in 2 socialno demokratična); poslanca Orlando in Salandra se glasovanja nista udeležila. Senat je moral vnaprej odkloniti predlog o suspenzu do jugoslovanske ratifikacije, z upoštevanjem »sedanje absolutne negotovosti glede ureditev, ki jih bo dala novi državi beograjska ustavodajna skupščina.«⁵⁷

Doslej je bilo zbrano le malo neposrednih pričevanj o reakciji italijanskega javnega mnenja na podpis pogodbe in tudi ta ne dodajajo mnogo k temu, kar lahko razberemo iz parlamentarne razprave. Omenimo naj le pričevanja F. Turatija in A. Culischioffove (»Na srečo je poraz odločilno vplival na naše diplo-

⁵² C. Sforza, *Pensiero e azione...*, cit., str. 193.

⁵³ Prav tam, str. 15.

⁵⁴ C. Sforza, *Jugoslavija...*, cit., str. 170. Prav tako je bilo mnenje Bissolatija, prim. A. Riosa, *L'interventismo democratico e la questione adriatica tra l'armistizio e la marcia su Fiume v Storia e politica*, IV, zv. II, Milano, okt. 1965, str. 523.

⁵⁵ Vendar skoraj brez uspeha, če preberemo poseg sen. A. Hortisa in njegove številne zadržke, ko je s težavo sprejel pogodbo: »Drugi so se pogajali s premaganci, mi pa smo imeli pred sabo del premagancev, ki se je pomešal z zmagovalci« (A. Hortis, *Il trattato di Rapallo*, Roma, 1920).

⁵⁶ L. Federzoni, *Presagi alla nazione*, cit., str. 182 i. sl. O parlamentarni aktivnosti F. v zvezi z jadranskim vprašanjem prim. njegovo delo *Il trattato di Rapallo*, Bologna, 1921 s priloženimi dok. Tudi poslanec Colonna di Cesarò je menil, da je »mogoče dvomiti, da bi podpis pogodbe mogel spremeniti in spreobrniti občutke jugoslovanske javnosti do Italije« (G. Paresce, cit., str. 187).

⁵⁷ C. Sforza, *Pensiero e azione...*, cit., str. 188.

mate iz Italije, da se niso skušali sporazumeti z zmagovitima zaveznikoma») in L. Albertinija (»K politiki popuščanja me je najbolj silil general Cadorna, ... ki je menil, da posest Dalmacije z vojaškega stališča ni potrebna in da je celo nevarena«).⁵⁸ Sonnino je molčal in priče so omenjale, da je nedvomno »moral obračunati z močno parlamentarno bazo ministra Giolittija«.⁵⁹ Zelo taktičen je bil Mussolini, ki si je pri priči znova pridobil svobodo akcije. (»Italija ... potrebuje mir ... Italijanski nacionalizem je imperialističen, mi pa smo ekspanzionisti ... Agrarna in primitivna ljudstva z Dinarskega pogorja ... ne bo mogoče potujčiti«).⁶⁰ Vendar je bila reakcija fašistične baze surova in tako je, kakor pravi G. Rumi, »mussolinijevski realizem ... omejil možnosti za nove prijateljske odnose z vzhodnim sosedom na skromno epizodo diplomatske taktike«.⁶¹ Negotove in dvoumne so tudi nekatere ocene iz območja ljudske stranke; 1. novembra je v Milanu Luigi Sturzo, omahovaje med nacionalno prizadetostjo in krščanskim pacifizmom, rekel: »Mogoče je, da pride zunanja politika v podrejen položaj celo glede na Jugoslavijo ... Te podobe nisem pokazal zato, da bi uganjal nacionalistično ali imperialistično politiko ... marveč da bi opravičil moralno krizo.«⁶²

Najvažnejši vir za ugotavljanje stališč italijanskega javnega mnenja ostane torej tisk. (Na tem mestu ne bomo razčlenjevali jugoslovanskega tiska; omenimo naj le to, da sta zlasti v slovenskem in hrvaškem tisku opazna močna nacionalna občutljivost in občutek za nacionalno svobodo pa tudi sovražna razpoloženje do Italije, ki je pogosto posplošeno oziroma ga ne spremlja kritična analiza italijanskega političnega položaja in različnih v njem prisotnih dejavnikov.⁶³ Ob takem položaju se vsaj posredno zastavlja vprašanje, zakaj Giolitti ni predvidel ali si ni poskušal preskrbeti naklonjenega odmeva v jugoslovanskem tisku; vendar pri njem pogosto zasledimo pomanjkanje zanimanja za soglasje, ki ni parlamentarne narave.)

Kritični pregled italijanskih časopisov nacionalnega značaja je opravil G. Paresce; pregled je le kratek povzetek, vendar je zbral avtor vse kritične in vse naklonjene ocene, ki po številu odločno presegajo prve.⁶⁴ Iz tega pregleda raz-

⁵⁸ F. Turati-A. Kulischioff, *Carteggio*, vol. IV, cit., str. 385, 389—391, 400, pisma z dne 13. 8., 12., 13., 27. nov. 1920. L. Albertini, *Epistolario*, vol. III, cit., str. 1434, 12. 11. 1920 in str. 1435, 13. 11. 1920.

⁵⁹ S. Sonnino, *Diario...*, cit., str. 365, Več avtorjev, 1919—1925. *Dopoguerra e fascismo. Politica e stampa in Italia*, Bari, 1965, str. 38.

⁶⁰ »Il popolo d'Italia« (Milano), 13. 11. 1920.

⁶¹ G. Rumi, cit., str. 107. F. Catalano ugotavlja, da je »prav reakcija na rapalsko pogodbo omogočila fašizmu, da se je razširil in da je ustvaril nove sekcije, ki so vse temeljile na prisegi, da bodo branile Italijo« (»Potere economico e fascismo«, Milano, 1964, str. 144). Za najbolj žive reakcije v Julijski krajini in v Dalmaciji prim. M. Risolo, *Il fascismo nella Venezia Giulia, Trieste*, 1932, str. 154 in A. Bencovich, *Adriatico in fiamme*, Milano, 1935, str. 279 i. sl.

⁶² L. Sturzo, *Il Partito popolare italiano*, vol. I, Bologna, 1955, str. 146 (*Opera omnia*, II, 3).

⁶³ Za analizo tiska tega časa se naslanjam na sklepanja A. Gianninija: *Ministero degli affari esteri. Il trattato di Rapallo nei nei commenti della stampa*, Roma, 1921.

⁶⁴ G. Paresce, nav. d., str. 192 i. sl. Zanimiva bi bila raziskava lokalnega časopisja, ki bi ugotovila interese in védenja posameznikov in sektorjev, vendar je bilo na tem področju storjenega malo, raziskan je bil le tisk Julijske krajine; za dodatni vpogled prim. M. Pedace, *La questione nella stampa e nella pubblicitaria fra le due guerre*, Roma, 1977, (referat na simpoziju »L'imperialismo italiano e l'occupazione fascista nella Jugoslavia«, Ancona, okt. 1977). O časopisih tega obdobja prim. V. Castronovo, »La stampa italiana dall'unità al fascismo«, Bari, 1970, str. 289—311.

vidna podoba ne spremeni tiste, ki smo jo dobili iz parlamentarne razprave (kriterij pravičnosti pogodbe, prednosti za italijansko notranjo stabilnost in za možnost ekspanzije nacionalnega gospodarstva, in kot nasprotje tega — pritožbe zaradi strateškega položaja, ki naj bi menda postal pomanjkljiv, in politike, ki naj bi bila oslABLJENA, ker ni bila dosežena absolutna prevlada na Jadranu). Malo manj natančno obravnava Paresce socialistični tisk in pravi, da vidi ta v pogodbi tudi oviro za ekspanzionizem »francoskih bankirjev« in možnosti za Italijo, da bi spričo poloma francosko-angleške plutokracije prek Balkana podala roko Rusiji in Nemčiji.⁶⁵ Če skušamo oceniti to publicistiko z merili ministerializma in antiministerializma, lahko zanjo prav tako kot za gornjo — urejena je zelo podobno — ugotovimo, da nismo prav nič razširili podobe, ki smo jo dobili s parlamentarno razpravo; na vso moč hvali metodo dela, dnevnik *Il Corriere della Sera* pa 12. novembra celo ugotavlja, da je »v Italiji še prostor za diplomatske cavourske šole«.

Bolj sta zanimivi zgodovinsko-politični orientaciji, ki ju zastopa ta tisk, to sta demokratična (»popustljivci«) in nacionalistična oziroma ekspanzionistična ali imperialistična. Zadnja orientacija je slabo utemeljena in enolično vztraja pri nezadostnosti poročstva za vojaško obrambo in pri neopravičeni odpovedi Dalmaciji (14. novembra zapiše »Era nuova«, da bi »tudi Morlaki in Hrvati raje imeli italijansko vlado, omiljeno z avtonomijo«); v reviji »Politica« z dne 30. novembra Attilio Tamaro v svojem članku dobro povzema ta stališča. Za rekonstrukcijo tega političnega profila je treba dodati še intervju Francesca Ciccottija časopisu »Il Resto del Carlino«, ki se, kot kaže, nanaša na tradicionalno zahodno koncepcijo »balkanskega vprašanja«: »Majhni narodi, ki jih je ustvarila antantina retorika . . ., so poklicni kalici miru.« Demokratični komentatorji pa obdelajo večjo lestvico problemov: temeljno pomembnost mirovne akcije, koristnost priznanja pravic manjšim narodom, likvidacijo zadnjih habsburških nerealnih teženj, boljše ravnovesje med vplivi velesil na podonavsko balkanskem ozemlju. »Rivista di Milano« je 20. novembra s podpisom A. Raimondija natisnila natančen predlog za revizijo sistema mednarodnih odnosov v Evropi in Sredozemlju v demokratičnem smislu: »Da bi si Italija opomogla . . ., mora v njej in v celi Evropi zavladati svoboda . . . Slovesni Wranglov polom, nepopravljivi padec Venizelosa, trajni odpor Turkov, Perzijcev in Arabcev do Anglije in Francije, upori v Palestini, Egiptu in Batumu, ki je skupaj s Sevastopoljem padel v roke Leninu, vse to kaže na razpad francoske diplomatske politike in na nevarnost, ki grozi velikemu angleškemu izsiljevalskemu imperiju. Danes je samo še ena pot: vzpostavitev ravnovesja narodov in gospodarska svoboda, ki ju je omajala nepremišljena versajska pogodba.« Omeniti je vredno še, da so se nekateri časopisi ustrezno lotevali ključnega vprašanja etničnih manjšin (čeprav so ga takrat le redki razumeli tako): »Vprašanje razmer, ki jih je treba ustvariti istrskim Slovanom, sodi med najbolj resna in nujna vprašanja . . . Od tega, kako se jih bomo lotili, je odvisna rešitev širšega problema, ki zajema vse naše odnose s Slovani kraljevine.«⁶⁶

⁶⁵ Te trditve ne potrjuje Giannini, ki je bil urednik sklepov; pač pa se nanaša nanjo trditev A. Gramscija v *Ordine Nuovo*, 2. 3. 1921: »Italija je most med reakcionarno antanto in balkanskim polotokom: pozicija sile italijanskega proletariata je glavna ovira za pripravo ofenzive« (cit. iz G. Somai, *Gramsci e Radici e la questione croata*, poročilo na kongresu v Anconi, cit., okt. 1977).

⁶⁶ *Il Secolo*, 18. 11. 1920, prim. tudi *La Stampa*, 20. 11. 1920.

Res je, da je tudi delitev področja po zgoraj navedenih merilih v tem tisku redkokdaj jasna. Posebno demokratična orientacija je večkrat negotova in priznava stališča nasprotne strani. Kvečjemu »Corriere della Sera«, »La Stampa« in z druge strani »L'Idée Nazionale« strogo upoštevajo politično smer.

Tak je nemara tudi Albertinijev časopis, ki je bil s svojimi 600 000 izvodi v Italiji najbolj razširjen in je vztrajal pri svoji neodvisni in wilsonski smeri; tudi ta ni videl v rapalski pogodbi »revolucionarnega« dogodka, kakršnega so si želeli med vojno narodi, marveč likvidacijo neporavnane zadeve.⁶⁷ Izrazit primer dvoumnosti je »Tribuna«, ki je bila giolittijevska, toda sovražno razpoložena do demokratične orientacije in ki je tako zunanjo politiko podpirala že zaradi strahu pred možnimi protiudarci znotraj reškega položaja.⁶⁸

Tem negotovostim in dvoumnostim lahko nemara poiščemo globlje korenine: koncepta »meja« in »narod«, ki sta bistvena za politično razpravljanje o rapalski pogodbi, sta v teh glasilih, ki so sicer različno orientirana, vsebinsko poenotena ali pa so jima priznane le nepomembne razlike. V demokratičnem tisku sta več ali manj v nasprotju z ideali, ki jih ta tisk razglša za izhodiščne. Najbolj je razširjen koncept strateške meje, ki pa se slabo sklada s konceptom narodnih pravic: »Vsak narod ima mejo, ki je ni dovoljeno kršiti« (Il Piccolo, 11. nov.); »Ni mogoče zanemariti kriterijev... naše geografske in strateške meje« (Il Tempo, 12. nov.); »Zaprte meje domovine« (Il Tempo, 13. nov.); »Naša meja je postala nezavzeten bránik« (La Stampa, 13. nov.); »Naravno zaprta julijska meja« (La Preserveranza, 13. nov.); »Izbrati je bilo treba med nacionalnim in strateškim kriterijem« (Era Nuova, 19. nov.). Poudarjeni strateški premislek ob vprašanju meje je glede na koncept in takratno izkušnjo pojava vojne vsekakor razumljiv. Manj razumljiv pa je koncept »naravne meje«, ki se prepleta s strateškim konceptom, in o katerem se je tudi veliko govorilo: »Ta meja, ki je (Italiji) naravno pripadala« (La Stampa, 11. nov.); »Njeno celotno naravno ozemlje.« (Il Resto del Carlino, 12. nov.). Ta naravna meja je bila razumljena zemljepisno in je bila povezana z zahtevami po primernosti in celovitosti zemljiške lastnine. V tem tisku ni bilo sledu o podrobni analizi koncepta naravne meje, ki jo je malo prej opravil G. Salvemini, in o njegovem predlogu, da bi ta koncept spremenili v koncept »politične meje«. (»Delitev zemeljske površine v politična ozemlja ni geografska delitev.«)⁶⁹ Za našo analizo je nemara najbolj značilen koncept, ki ga moremo definirati kot »meja civilizacije« in je torej povezan z idejo naroda, se pravi z idejo meje, ki jo je treba priznati narodu, katerega omika naj bi bila višja od omike drugega, pri čemer je mogoče odstopiti od etničnih kriterijev. Zelo jasno obliko tega koncepta dobimo že v »Corriere della Sera« z dne 7. julija 1916: ali naj določa število ali pa prisotnost civilizacije, »ki še vedno prevladuje z znamenji svoje preteklosti in s prednostjo svoje duhovne moči.«⁷⁰ Precej je razširjen tudi tak koncept meje: »vzorni simbol naše sposobnosti, da zdržimo v boju za obstoj narodov« (Il Piccolo, 11. nov.); »Potreba po pravici naroda« (La Stampa, 1. nov.); »Snežnik, skrajni cilj težnj risorgi-

⁶⁷ Več avtorjev, 1919—1925..., cit., str. 205—206.

⁶⁸ Prav tam, str. 104.

⁶⁹ G. Salvemini, La questione dell'Adriatico v Dalla guerra mondiale alla dittatura, Milano, 1964, str. 300.

⁷⁰ A. Tamborra, L'idea di nazionalità e la guerra 1914—1918 v Atti del XLI Congresso di Storia del Risorgimento italiano. Trento 1963, Roma, 1965, separat str. 83.

menta« (Il Secolo, 1. nov.); »Merilo prave harmonije, ki po eni plati opravičuje moralne razloge za našo vojno, temelječo na etničnih pravicah človeštva« (Il Tempo, 12. nov.); »Manjši narodi« (prav tam); »Najvišje zgodovinske pravice Italije« (Il Resto del Carlino, 12. nov.); »Po pravicah zgodovine in civilizacije je Dalmacija italijanska« (Roma, 18. nov.). S tem konceptom višje civilizacije je pogosto tesno povezan ekspanzionistični namen: »Bleščeča sled vzvišenih usod« (Il Tempo, 13. nov.); »Tudi velikan potrebuje počitek . . . Zanesljiva veličina« (Il Popolo d'Italia, 13. nov.).

Povezava med koncepti zmage, povečanja ozemlja, meje, naroda in stopnje civilizacije kaže, kolikšen je bil prepad med dejansko kulturo italijanskega političnega sloja in resnične zunanje politike, ki jo je bil ta sloj zmožen izraziti, in med deklaracijami načel in perspektiv ministra Sforza, ki jih je zajel Giolittijev program. Na tej podlagi etično-politične terjatve rapalske pogodbe niso imele veliko izgledov za uresničitev.

V omejevalnem smislu so začeli uveljavljati pogodbo zelo hitro in lahko rečemo, da je bil ta proces najprej očiten v Julijski krajini. Zanimivo pričanje je članek Gianija Stuparicha, ki je bil objavljen v »Rivista di Milano«, 5. decembra 1920.: socialisti v Trstu »so potegnili konsekvence iz širšega in trajnega sodelovanja; s slovenskimi socialisti v pokrajini . . . bodo dragocen element pomiritve, . . . nesocialisti . . . mislijo, da sodelovanje ni pametna rešitev, . . . predstavljajo pa si sožitje, ki ne bo preveč prisiljeno, a bo vendarle pospešilo asimilacije . . . Nemško usmerjeni Tržačani . . . si bodo jutri gotovo izmislili italijansko ‚pali-co‘ . . . Le malo jih je, ki vidijo prvi korak k uresničenju predvidevanj G. Mazzinija.« Že 6. februarja 1921. je Mussolini zagotovil v Trstu, da »premaganci niso sprejeli nobene pogodbe, niti rapalske ne, ki bi jo mogli definirati kot zmagoslavje prijateljskih in miroljubnih pogajanj . . . Rapalska pogodba je žalosten kompromis . . . Rapallo je bil za nas logična posledica zunanje politike, ki smo jo sami izvajali ali pa nam je bila vsiljena . . . Dne 12. novembra 1920. smo v Rapallu plačali za poraz 24. oktobra 1917.«⁷¹ Dva meseca kasneje so v aprilu od Voloska do Gorice odbori za izdelavo volilnega programa »nacionalnega bloka« odkrito postavili zahtevo po reviziji te pogodbe.⁷² Kmalu po sklenitvi pogodbe je G. Volpi pisal Pieru Foscariju: »Nikdar nisem rekel, da je rapalska pogodba za Italijana idealna, da pa je največ, kar je bilo mogoče doseči . . . Dajem polno, dolžno in pošteno podporo Sforzu.«⁷³ Dne 2. junija 1921. je imel Sforza pogovor s kraljem: »Sire, je mogoče dvomiti, da bi nam prijateljska politika omogočila, da postanemo resnični razsodniki za Balkan?« Kralj je v zadregi odgovoril: »Ne, gotovo ne, toda kaj hočete, ko pa Italijani niso dovolj zreli, da bi to razumeli?«⁷⁴ V prestolnem govoru za XXVI. legislaturu 1. junija 1921. je Viktor Emanuel III. dejal, da bo v Julijski krajini »vedno živa rimska tradicija, ki je zmožna oblikovati različne ureditve in množstvo kultur v enoto, ki ni nikdar podložna.«⁷⁵ Nekaj dni kasneje je Federzoni menil, da sme zbornici naznaniti polom politike, ki je bila vpeljana v Rapallo.⁷⁶

⁷¹ B. Mussolini, Scritti e discorsi, vol. II, Milano, 1934, str. 139 i. sl.

⁷² G. Rumi, nav. d., str. 114.

⁷³ S. Romano, nav. d., str. 71; prim. tudi C. Sforza, Dalle pagine del diario . . . , cit., str. 68, 28. 9. 1921.

⁷⁴ C. Sforza, prav tam, str. 66.

⁷⁵ G. Volpe, Vittorio Emanuele III, Milano, 1939, str. 204.

⁷⁶ L. Federzoni, Presagi alla nazione, cit., str. 258 i. sl.

Vendar M. G. Melchionnija poudarja, da je protihabsburška konvencija, ki je bila tudi podpisana v Rapallu, rodila sadove: »To je bil prvi korak, ki naj bi mu sledila izmenjava not med Sforzom in Benešem 8. februarja 1921. (ter) sklic konference v Rimu 7. aprila 1921. držav-naslednic Avstro-Ogrske, in ki naj bi se je poleg antirevizionističnih držav udeležili še Avstrija in Madžarska... Učinkovitost teh pobud je bila preskušena ob priložnosti prvega poskusa Karla Habsburškega marca 1921., da bi si znova pridobil krono sv. Štefana; poskus ni uspel zaradi skupne akcije držav-naslednic in naglega posredovanja rimske vlade.«⁷⁷ Na mednarodni ravni je kmalu prišlo tudi do upadanja konjunkture, ki je omogočala uspešen razvoj italijansko-jugoslovanske trgovinske izmenjave. Čeprav je na začetku leta 1927 Einaudi še lahko napisal, da je »treba z vztrajnimi naporji in plodnimi dogovori, ki naj se jih obe strani zvesto držita, znova poskusiti prek Jugoslavije prodreti na Balkan, ... vendar je najprej treba, da se spoznamo med seboj«, pa je bil takoj po uvedbi trgovinske izmenjave, ki je bila za Italijo že izredno ugodna, omogočen vdor avstroogrške zunanje trgovine, kar je pomenilo zmanjšanje jugoslovanske menjave za 670 milijonov dinarjev oziroma znižanje odstotkov od 36,59 na 21,76.⁷⁸ Jugoslovanski ekonomist Filipić je zapisal, da kasnitev s podpisovanjem že pripravljenih trgovinskih sporazumov in zavlačevanje evakuacije tretje okupacijske cone v Dalmaciji nista bila edina razloga za to nazadovanje; k temu je treba prišteti še vzdrževanje italijanskega vojnega ladjevja v jugoslovanskih pristaniščih, odlašanje ureditve svobodnega statusa reške države in po dveh letih dogovarjanj še vedno neskljenjeni bančni sporazum.⁷⁹

Sforza je vztrajal pri svojem, vendar je bil vedno bolj osamljen. Giolittiju je 29. aprila 1921. napisal takole: »Rapalska politika ni zgrešena; samo taka kot je, nas še vedno rešuje pred nevarnostjo nove vojne in nam zagotavlja resnično neodvisnost od Nemčije in Francije; če bi nekega dne postal Beograd francoski vazal, bi bilo za nas zelo slabo. Naravno je, da je prišlo do nekaterih manjših incidentov in nesporazumov. Ni mogoče pričakovati nenadnega lepega vřemena po štirih letih norosti in žalitev. Bal sem se, da bo celo mnogo huje in to sem ti v Rapallu povedal.« Vendar pa kmalu tudi pri njem zasledimo znamenja obupa: »Pašić zdaj razlaga, da je v Italiji mogoče zaupati samo dvema osebama, Giolittiju in Sforzu.«⁸⁰

Sodbe, izrečene v okviru zgodovinske rekonstrukcije rapalske pogodbe do začetka druge svetovne vojne, odsevajo vsa politična stališča, ki so bila prisotna v Italiji leta 1920. Spomnimo se samo spisov zoper »popustljivce« G. Benedettija, ki obtožuje podpisnike pogodbe politične in intelektualne nesposobnosti;⁸¹ spom-

⁷⁷ M. G. Melchionni, nav. d., str. 560.

⁷⁸ A. Filipić, *La Jugoslavia economica*, z uvodom L. Einaudija, Milano, 1921, str. IX—X.

⁷⁹ Prav tam, str. 253. Avtor zaključil tako: »Upajmo, da bo Split — kulturno, politično in trgovsko središče Dalmacije — opravil svoje poslanstvo za pomirjenje duhov in da bo sodeloval pri uresničenju sanj velikega Nicolója Tommasea o dveh rasah, ki si preko morja podajata roko in se z enakim korakom podajata v osvajanju miroljubnega dela in izmenjave vzajemnih bogastev.«

⁸⁰ Dalle carte di G. Giolitti..., cit., vol. III, str. 334, 29. 4. 1921, in str. 365, 18. 11. 1921; prim. še str. 340, 344, 363.

⁸¹ G. Benedetti, *La pace di Fiume*, Bologna, 1924, str. 22; *Rivendicazioni adriatiche*, Milano, 1929, str. 22 in 79.

nimo se še neodločne sodbe L. Sturza: »Če bi se to, kar se je zgodilo danes, primerilo ob podpisu ... leta 1914, ... bi (Italija) ne utrpela škode zaradi ostrih notranjih nasprotij ... (D'Annunzio) je posredno ... prispeval h kompromisnemu izidu.«⁸² Obrambo demokratične orientacije so povzeli G. Ferrero (»To je nemara najboljša mirovna pogodba, ... saj je v skladu z rezultati vojne, ki je povečala varnost, vendar zmanjšala (moč zmagovalcev«), I. Bonomi in G. Salvemini.⁸³ Širšo analizo poskuša opraviti G. Paresce, vendar njegovega sklepa ni mogoče obravnavati kot zgodovinsko presojo: »To ni bila pogodba pomiritve in sodelovanja ... niti pogodba, ki bi prinašala koristi Italiji ... Odsoten ... je bil temeljni kamen ... prevlada in varnost na Jadranu.«⁸⁴

Leta 1944, ko se je vzhodna italijanska meja pod težo številnih nagradenih nasprotij zrušila, najdemo dve samokritiki, ki imata zgodovinsko veljavo. Prva je izpod peresa Sforze: »Moja tedanja napaka je bila, ... da sem bil skupaj z Giolittijem, Crocejem, Bonomijem in tolikerimi drugimi prepričan, da je najboljša pot za zagotovitev prihodnosti blaginja Italije ... nisem imel časa, da bi uresničil svoj načrt: prepotovati Italijo in razložiti, ... da bo naša bleščeča vojaška zmaga iz leta 1918 obrodila sadove samo, če ne bomo ustvarjali neplodnih ovir med nami in vzhodnimi sosedi ... Po vzorcu podtikanj različnih Federzonijev iz težke industrije.«⁸⁵ Odsekan in natančen je Salveminijev premislek: »Tega ozemlja (vzhodnega dela Julijske krajine) ne bi smeli nikdar priključiti Italiji.«⁸⁶ Med najnovejšimi ocenami lahko omenimo eno od najbolj redkobesednih F. Chaboda (»Če bi bila podpisana dve leti prej ... bi lahko marsikaj spremenila«)⁸⁷ in eno najbolj točnih E. Di Nolfi: »Reško vprašanje (je pustilo) ... globoko sled v mussolinijevskih orientacijah zunanje politike ... Po eni plati je dolgo ohranjalo negativno gledanje na odnose med Italijo in Jugoslavijo, po drugi pa je bolje kot karkoli drugega izkoriščalo posledice nejevolje.«⁸⁸ Še vedno velja mnenje R. Mosce: »Samo če razširimo razpravo o tem, česar tedanja italijanska zunanja politika ni videla ali občutila ... zlasti če jo razširimo do upoštevanja tega, kar so za druge velesile predstavljala nova razmerja moči, ... lahko do kraja razumemo ... To velja ... tudi za Giolittija in Sforza.«⁸⁹ Za italijanskega bralca je najbolj dorečena in pretehtana ocena I. Ledererja.⁹⁰

⁸² L. Sturzo, *Italia e fascismo*, Bologna, 1965, str. 43—44; gre za spis iz leta 1926.

⁸³ G. Ferrero, *Da Fiume a Roma*, Milano, 1923, str. 62; I. Bonomi, L. Bissolati, *Milano, 1929*, str. 216; G. Salvemini, *Scritti sul fascismo*, vol. I, str. 334 (spis iz leta 1943).

⁸⁴ G. Paresce, nav. d., str. 200; podobno C. A. Ferrario, *Vicende e problemi della penisola balcanica*, Milano, 1973, str. 241.

⁸⁵ C. Sforza, *L'Italia e la pace europea*, cit.

⁸⁶ G. Salvemini, *L'Italia vista dall'America*, Milano, 1969, str. 594.

⁸⁷ F. Chabod, *L'Italia contemporanea*, cit., str. 49; prim. še D. De Castro, »Trieste«, *Bologna*, 1953, str. 2: »Ni zadovoljil ne ene ne druge strani.«

⁸⁸ E. Di Nolfo, »Dopoguerra e sistemazione europea«, v več avtorjev »La politica estera italiana dal 1914 al 1943«, Torino, 1963, str. 65.

⁸⁹ R. Mosca, »Mussolini e la politica estera italiana«, cit.

⁹⁰ I. Lederer, nav. d., str. 345—365: »Jugoslovani niso imeli druge izbire ... pristali so na to, da bodo strateško izpostavljeni ... in so obenem dali Italiji sto tisoč Slovanov več. Vendar pa so bile prednosti, da so sklenili mir ... in da so enkrat za vselej izničili osovraženi londonski pakt, večje od nevarnosti ... Ta odločitev je terjala in pokazala precejšen pogum ... Sforza je mogel upravičeno in zmagoslavno sporočiti, ... da se je nacionalna enotnost udejnila v svoji najbolj celoviti obliki ... Sporazumi so bili zelo jasno usmerjeni proti načelom nacionalnosti in samoodločbe. K temu so mnogo pripomogli državniki v Versaillesu, zlasti pa avtorji londonskega pakta.«

Še kasneje, ko se je v Italiji znova obudilo zanimanje za konstruktivne odnose z Jugoslavijo, so bila izrečena mnenja, ki so vredna pozornosti. Te ocene skušajo prodreti v globino stvari in načenjajo vprašanje imperializma italijanskega kraljestva. To vprašanje je osrednji predmet preučevanja G. Caroccija, ki šteje »imperializem med dvema vojnama med inštrumente, s katerimi so se evropske kapitalistične velesile... spopadale na različne načine s problemom revščine... izvoz kapitala ni bil več temeljna značilnost... (toda) italijanska trgovska politika 30. let se je poskušala upreti procesu omejevanja, ki je bil značilen za imperializem med dvema vojnama.«⁹¹ V zvezi s tem je P. Grifone že dlje časa poudarjal vlogo italijanske trgovske banke v načrtih za ekspanzijo italijanskega finančnega kapitala na Balkan: »Comit... se je trdno usidrala v Trstu, ... ker želi postati... zamena za dunajski finančni kapital.«⁹² Leta 1972 je poskusil M. Legnani prodreti globlje v problem (skušal je namreč pojasniti, če se diplomatski akt, storjen v Rapallu, ne sklada s takimi načrti ter z ekonomskimi in finančnimi interesi, in v kolikšni meri se ne): »Kaže da obvladujejo potek našega gospodarstva v drugem polletju 1919. in v prvi polovici 1920. leta... pat pozicije industrijskih sektorjev... (in) hrupno in evforično povečanje ponudbe trgovskih in finančnih podjetij... Giolitti leta 1920 ni imel toliko namena — kakor so pogosto poudarjali — da bi zakrpal vrzel, ki je nastala v liberalnih intervencijskih vrstah, kolikor je poskušal doseči, da bi s preložitvijo nujnih, po vojni nastalih problemov, premaknil žarišče političnega boja drugam. Drugače ni mogoče razumeti enoglasja ob zaključku rapalskih pogajanj, ... ki so ga vsi razumeli kot vzvod italijanske zunanje politike.« Šlo je torej za naključni skupni interes, ki se je razletel leta 1921, »v trenutku gospodarskega in političnega zloma.«⁹³ To razpravo je obnovil in opredelil T. Sala, ki se je skliceval na »elemente kontinuitete razvojne linije, ki je bila zapisana na začetku stoletja... Rapallo ni in nemara tudi ni mogel postaviti na laž mita »velesile« in sporočila tega mita, da je nosilec italijanske zunanje politike... (kar ne pomeni, da se zmanjša teža mirovnih pogajanj)... Prevzem podonavsko balkanske teme... je omogočil nacionalističnim piscem, da so vzpostavili temeljno povezavo s temami notranje politike... in da so ugledali nove odgovornosti buržoazije.«⁹⁴ Na posvetovanju v Anconi, kjer je bil predstavljen ta referat (gradivo še ni objavljeno), je R. Faucci pokazal na drugačno perspektivo: »Prav zaradi premajhne imperialistične pobude, če ne celo zaradi odsotnosti italijanskega imperializma, je prišlo do krize liberalnih institucij... Besedičenje o zgodovinskem italijanstvu Dalmacije je zmeraj prevladovalo nad premislekom o primernosti in nad analizo resničnih prednosti, ki jih skriva ekonomski profil.«⁹⁵ Torej je razprava še vedno odprta in — nemara zato, da bi se izognili nevarnosti ideoloških apriorizmov — je še posebej odprta tudi raziskava dokumentacije o številnih in ne vedno enotnih interesih, ki so se zlili v široko soglasje, ki ga je izsilil Giolitti. Že Sala je opozoril na spomenico, ki so jo v novembru 1920. poslali Giolittiju

⁹¹ G. Carocci, *La politica estera dell'Italia fascista (1925—1928)*, Bari, 1969, str. 1—3.

⁹² P. Grifone, *Il capitale finanziario in Italia*, Torino, 1971 (I. izd., 1945), str. 35.

⁹³ M. Legnani, *Espansione economica e politica estera dell'Italia del 1919—21*, v »Il movimento di liberazione in Italia, XXIV, št. 108, Milano, julij 1977, str. 31, 41, 3.

⁹⁴ T. Sala, *Basi italiane del separatismo croato (1929—1940)*, referat na kongresu v Anconi, cit., okt. 1977.

⁹⁵ R. Faucci, *Aspetti dell'imperialismo italiano nella crisi dello stato liberale*, prav tam.

predstavniki 4 velikih bank in italijan. bančne zveze: »Naj bi nam v prid obnovili zaupanje tujine, ki je močno zaskrbljena zaradi družbenih gibanj v Italiji.«⁹⁶

Mnenje, da je z Rapallom konec tiste italijanske jadranske politike, ki je vezana na londonski pakt, je torej mogoče podpreti samo, če ne upoštevamo ali odklanjamo misel, da je program Giolittijeve vlade skušal doseči izhod iz togih nasprotij orientacije, ki je videla v tem sporazumu najmočnejše orodje tudi notranje, ne le zunanje politike. Če sprejemamo to razlago, je rapalska pogodba alternativni napor, ki je deloma uspešen le na začetku. Tako piše Sforza v pismu Churchillu z dne 12. marca 1945: »Ni res, da je meja, ki smo jo dosegli z Rapallom... posledica londonskega pakta... Predvsem mi je šlo za to, da bi ustvaril... prvo fazo resničnega sporazuma.«⁹⁷

Vendar tudi če govorimo o fazi, nismo odstranili problema kontinuitete ali nekontinuitete italijanske politike pred letom 1920 in po njem. Ta politika ima daljne predhodnike: rojena je bila v Londonu in je hotela doseči popolno kontrolo nad Jadranom, obdržati jugoslovansko državo v podrejenem položaju in odpreti prehode za prodor na Balkan. Prva ocena je pripeljala do razumevanja Sforzove akcije kot trenutka menjanja te politike na čisto določen način, ki pa je zaradi različnosti zahtev ostala še vedno dvoumna. Res je namreč, da spremljajo to politiko docela nasprotujoča si dejanja: tiranska pogodba pušča Italiji bazo v Sasenu; uradno prisotnost Volpija v Rapallu kot izvedenca za gospodarska vprašanja⁹⁸ lahko razumemo tudi kot znamenje kontinuitete gospodarske politike. Kritična točka je bila v tem, da ni bila udejanjena pravična etnična meja. Zlasti v tej točki pogodba ni postranskega značaja, pač pa je ustvarila neozdravljivo kontradiktoren položaj. S tem smo poskušali pokazati, da je prav v tem poudarek njenih kulturnih nagibov, namreč v konceptu meje, kakršnega je postavil italijanski politični in intelektualni sloj. Z vsem tem nemara vsaj deloma lahko razložimo, zakaj je bilo pogosto zanemarjeno dejstvo, da je bila v Rapallu še vedno prisotna italijanska demokrat. zavest, čeprav negotova in čeprav se je izražala le v ideološkem okviru interesov nacionalne države.

Prevedla: Nedeljka Pirjevec

Zusammenfassung

ZUR ANALYSE DES VERTRAGS VON RAPALLO

Der Autor bewertet und polemisiert mit der Meinung, daß mit dem Vertrag von Rapallo das Ende der italienischen Adria-Politik zu betrachten ist, die auf den Londoner Pakt gebunden ist, was nur in dem Fall möglich ist, wenn wir davon aus-

⁹⁶ Dalle carte di G. Giolitti, cit., vol. III, str. 300.

⁹⁷ C. Sforza, Jugoslavia..., cit., str. 170—171.

⁹⁸ S. Romano, nav. d., str. 70.

Opomba o virih. Že leta 1959 se je P. Alatri v spisu D'Annunzio e la questione adriatica, Milano, str. 11—14, pritoževal nad pomanjkanjem dokumentacije o italijanski zunanji politiki za leto 1920. Uradne vire je uredil A. Giannini (Il trattato di Rapallo al Parlamento italiano, Roma 1921; Documenti per la storia dei rapporti fra l'Italia e la Jugoslavia, Roma 1934; Ministero degli affari esteri. Il trattato di Rapallo nei commenti della stampa, cit.). Za jugoslovansko literaturo prim. A. Breccia, Le Fonti per lo studio della storia delle relazioni internazionali dei paesi jugoslavi, v Storia e politica IX—X, 1970—71, in bibliografije v izdaji National Committee for historical studies, Beograd 1955, in pozneje Association of Yugoslav historical societies, Beograd, 1965 in 1975.

gehen, daß das Programm der Giolitti-Regierung nicht den Ausgangspunkt aus den Orientierungen zu erreichen versucht hat, die in diesem Vertrag das stärkste Werkzeug so der Aussen- wie auch der Innenpolitik gesehen haben. Die italienische Politik vor und nach dem Jahre 1920 hat natürlich fernere Vorgänger, sie wurde im Jahre 1915 in London geboren, wollte die vollständige Kontrolle über die Adria aufrechterhalten, sowie die Durchgänge für den Durchbruch auf den Balkan und den jugoslawischen Staat in untergeordneter Stellung erhalten. Da der Vertrag die ethnische Grenze nicht berücksichtigt hat, hat dieser eine unheilbar widersprüchliche Lage geschaffen. Öfters ist jedoch die Tatsache vernachlässigt, daß in Rapallo noch immer stark das italienisch demokratische Bewußtsein gegenwärtig war, obwohl dieses ungewiß war und nur im ideologischen Rahmen der Interessen eines nationalen Staates zum Ausdruck kam.